

Aktif Galaksi Çekirdekleri (AGN'ler)

Aktif galaksi çekirdekleri (AGN):

AGN madde birikimi; enerjinin kaynağı;
radyo galaksiler ve jetler

Giriş

- Görünüşleri yıldız gibidir
- Isısal olmayan tayfa sahiptir
- Büyük kırmızıya kaymaya sahiptir

- Seyfert'ler: genellikle spiral galaksilerde bulunur
- BL Lac objeleri : eliptiklerde bulunur
- Kuazar'lar : içinde buldukları galaksinin çekirdeği olarak parlak

Kuazar'lar – Evrendeki “canavar”lar

AGN madde birikimi

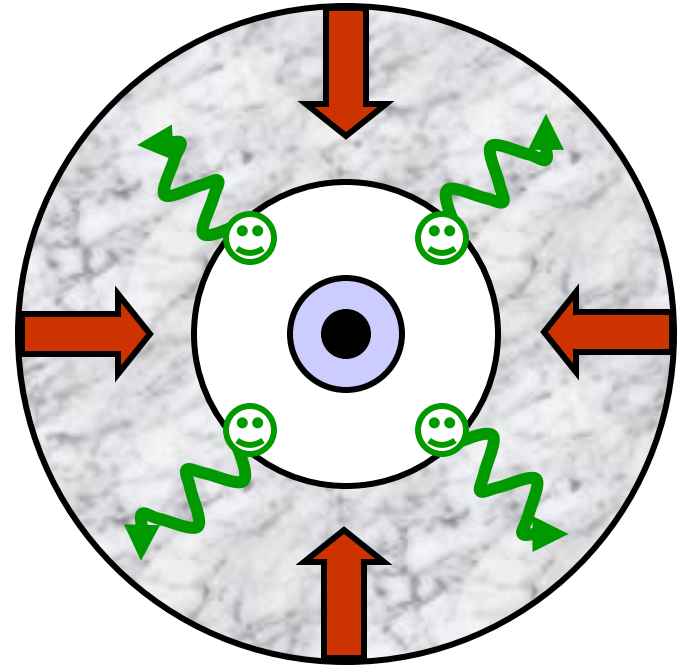
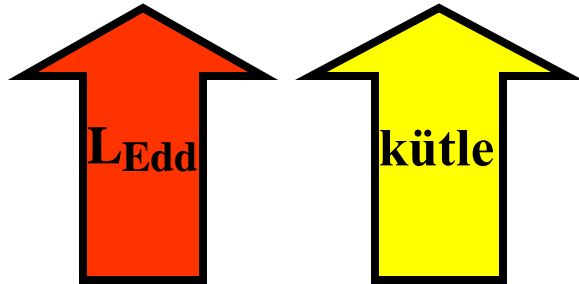
Çekirdeklerindeki süper kütleli bir karadelik üzerine akan maddeyle gözlenen enerjilerini sağladıkları düşünülmektedir. Gözlemsel özellikleri:

Kuazar kütlelerinin bulunması

Eddington Limiti

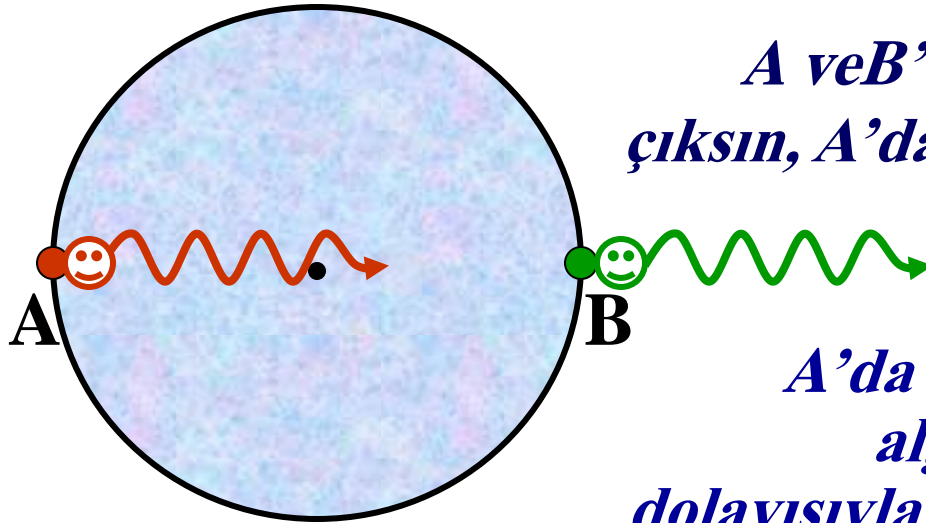
İçeri doğru olan k.ç. kuvveti ile gazın dışarı doğru olan ışınım basıncının dengelendiği yerdir.

Işınımın Eddington limitinde olduğu varsayımı altında, ölçülen kuazar luminozitesi, minimum kütleli verir.

Kuazar'daki BH'in ölçülmesi

Işığın seyahat zamanı etkisi

A ve B'deki fotonlar aynı anda yola çıksın, A'dan çıkan foton gözlemciye t ($= d / c$) süre sonra varır.

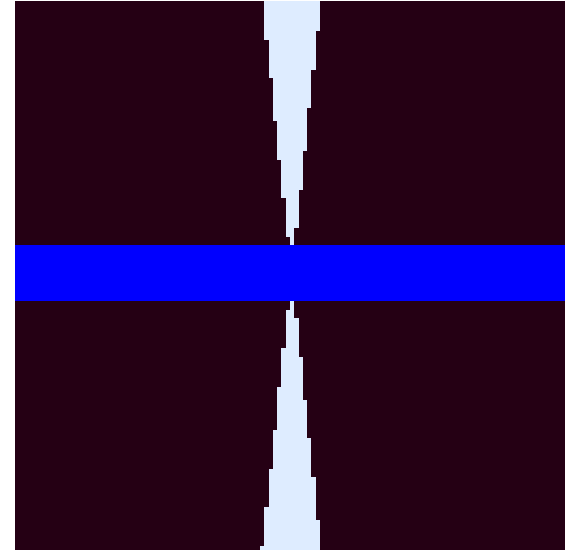
A'da meydana gelen bir değişimin algılanması δt farkını doğurur, dolayısıyla gözlemci $t + \delta t$ sonra değişimi algılar. Bu sonuç $\text{çap}(d)$ için maksimum bir değer verir.

$c = \text{ışık hızı}$

$d = \text{çap}$

Birikim diski ve kara delik

- İç kısımlardaki gazın taşıdığı açısal momentumunu aktarabilmek için bir disk oluşturduğu düşünülür.
- Disk Güneş Sistemi boyutlarındadır.
- Geometrik olarak ince, optik olarak kalın disk kara cisim gibi ışınım yapar.
- merkeze doğru artan sıcaklık bu bölgelerin X-ışın yaymasına neden olurken, daha soğuk dış kenarlardan optik / IR ışınım alınır.

Birikimin oranı

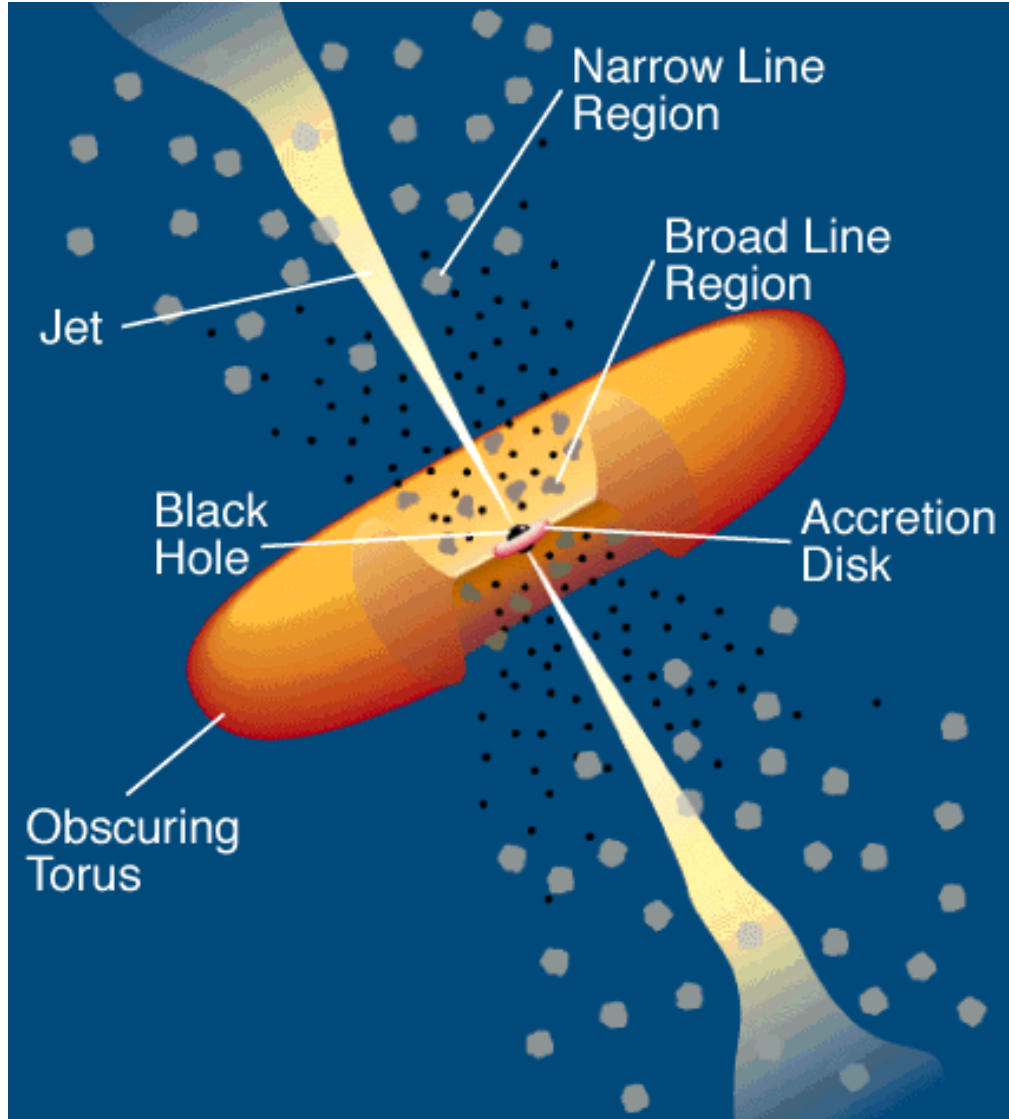
Birikim oranının hesaplanması:

$$L = 10^{40} \text{ J / s}$$

$$\dot{M} = \frac{L}{\eta c^2} = \frac{10^{40}}{0.1 \times (3 \times 10^8)^2}$$

$$= 10^{24} \text{ kg / s} \approx 3 \times 10^{31} \text{ kg / y} \approx 10 M_{\text{Güneş}} / \text{y}$$

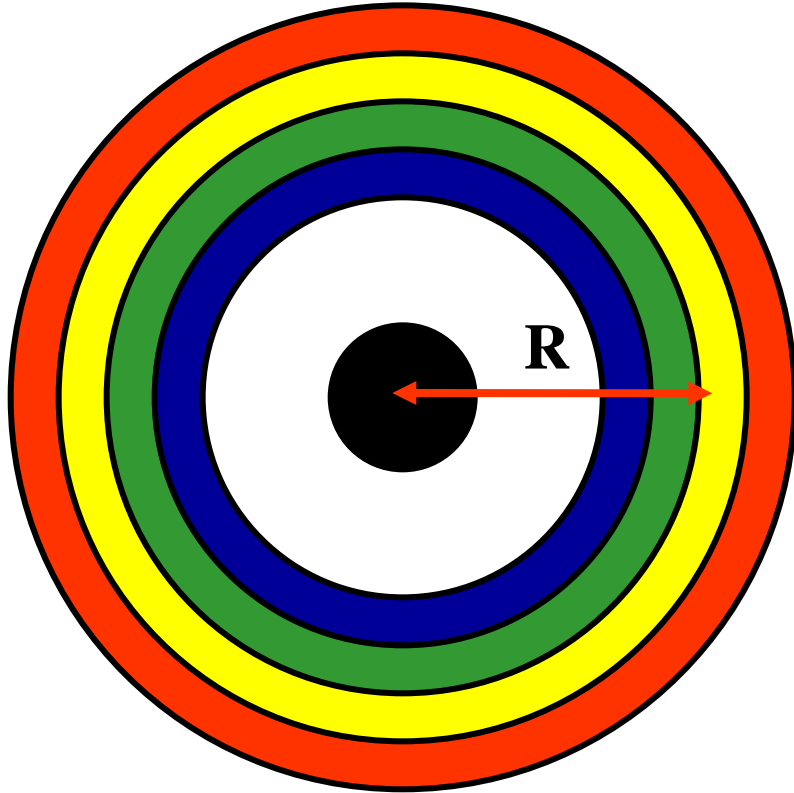
Aktif galaksi çekirdeği (AGN)

AGN için bir model

Birikim diskinin yapısı

Birikim diski (AD) karacisim ışınlımları yapan iç içe geçmiş halkalar olarak düşünülebilir

$$\text{Disk yayılma oranı, } D(R) : \\ = \frac{3GM\dot{M}}{8\pi R^3} \left[1 - \left(\frac{R_*}{R} \right)^{0.5} \right]$$

Disk sıcaklığı

Yarıçapın fonksiyonu olarak diskin sıcaklığı $T(R)$:

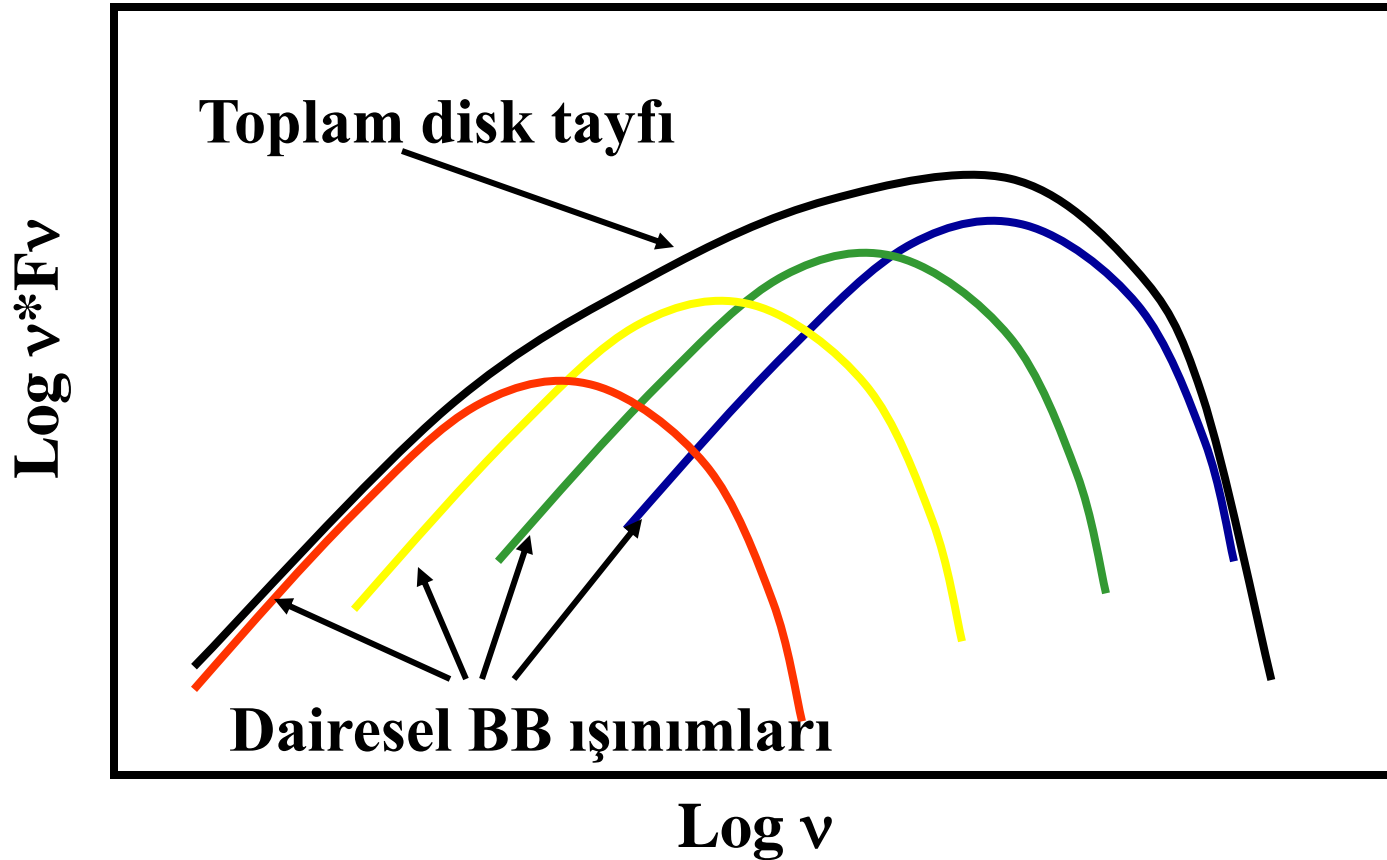
$$T(R) = \left\{ \frac{3GM\dot{M}}{8\pi R^3 \sigma} \left[1 - \left(\frac{R_*}{R} \right)^{0.5} \right] \right\}^{1/4}$$

eğer $T_* = \left(\frac{3GM\dot{M}}{8\pi R_*^3 \sigma} \right)^{1/4}$

$$R \gg R_* \quad \text{için} \quad T = T_* \left(R / R_* \right)^{-3/4}$$

Disk tayfı

Frekansa bağılı ışınım akısı;

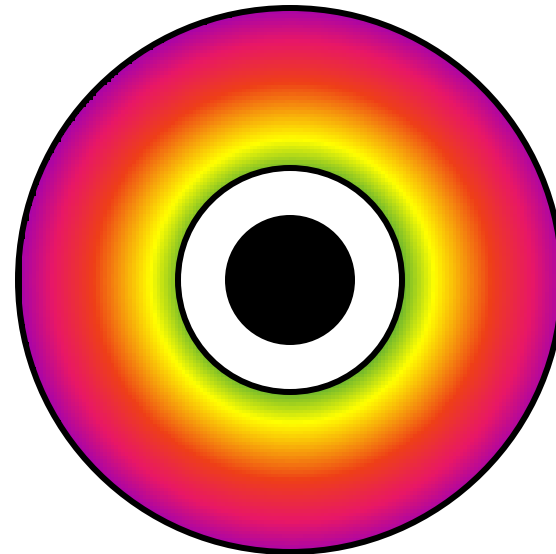
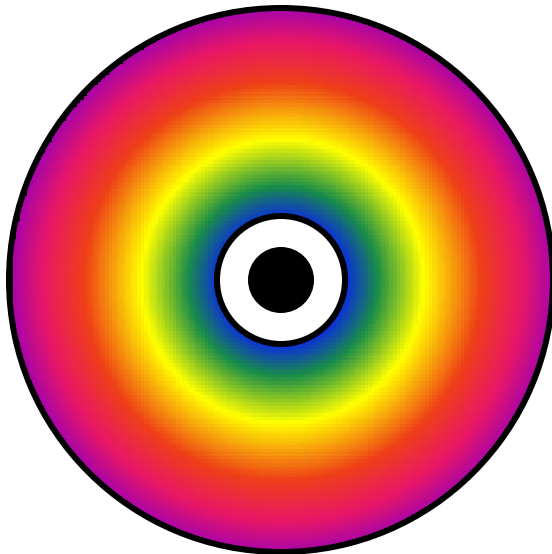

Kara delik ve birikim diski

Küresel simetrik, dönmeyen bir BH için, en içteki kararlı $3r_g$ 'de oluşur; ya da:

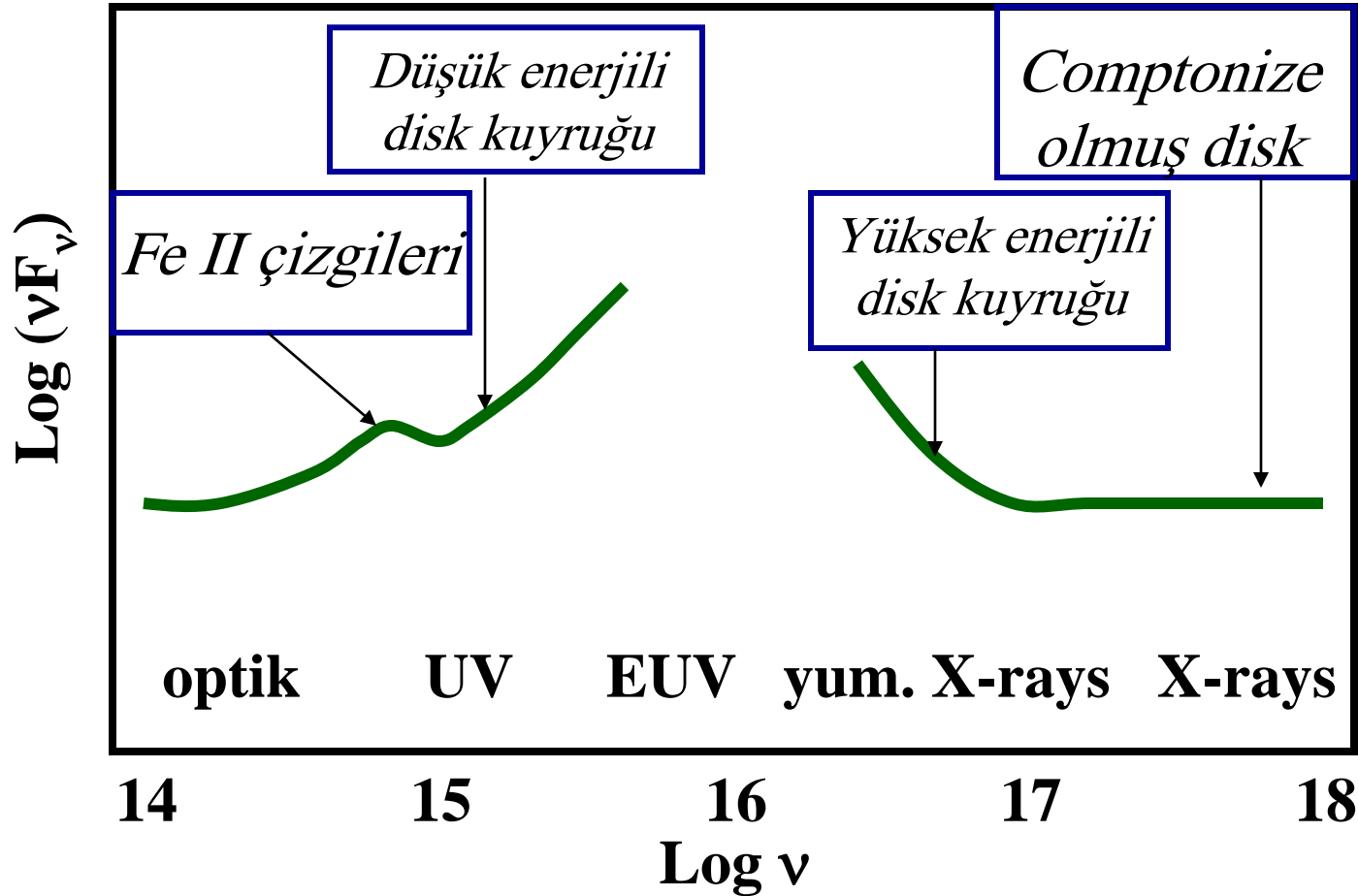
$$r_{\min} = \frac{6GM}{c^2}$$

$$R \gg R_* \quad \text{ise} \quad T = T_* \left(R / R_* \right)^{-3/4}$$

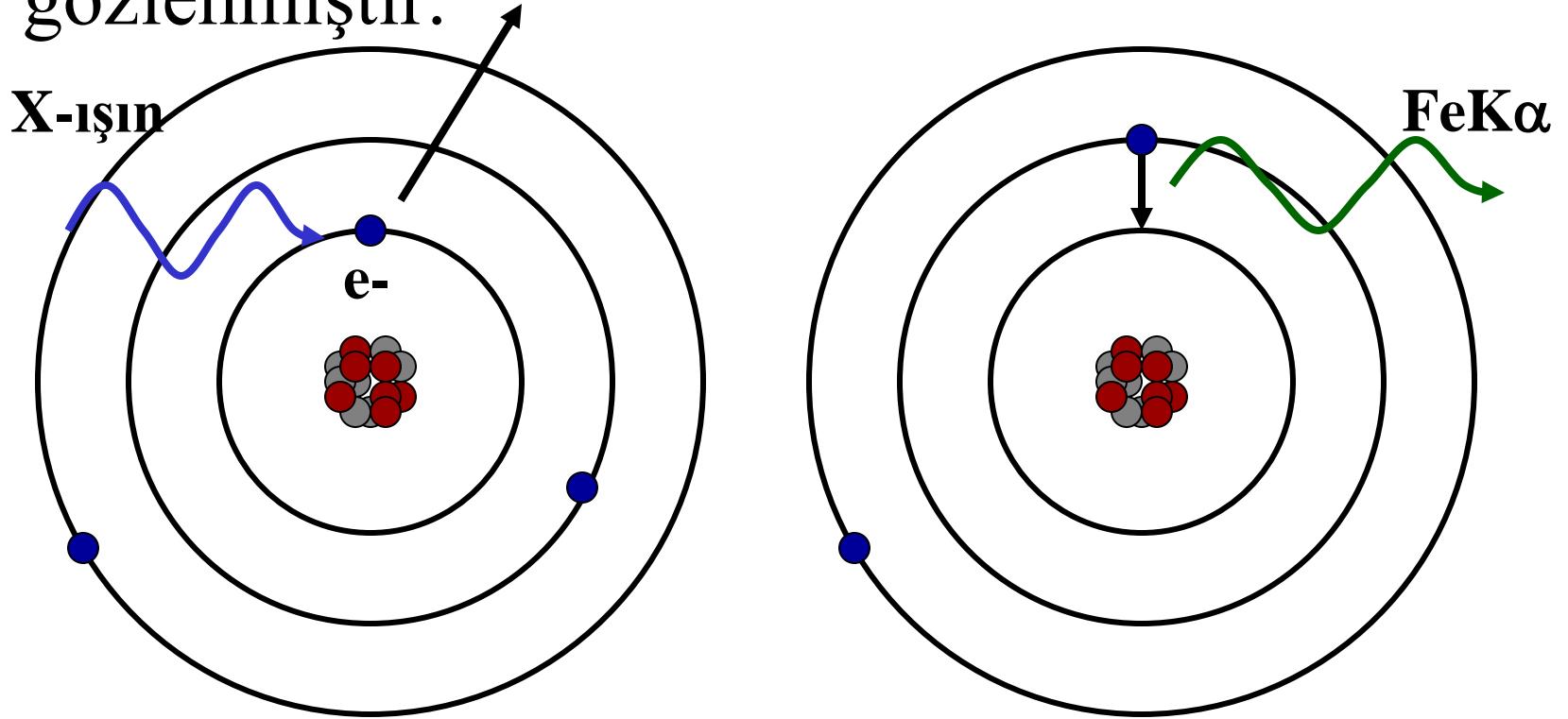
AGN'nin yüksek enerji tayfı

Optikten X-ışınlarına kadar tayf:

Fe K α çizgisi

En az 1 milyon K sıcaklıktaki gazdan yayılabilen bu floresans çizgisi Seyfert'lerin tayfında gözlenmiştir.

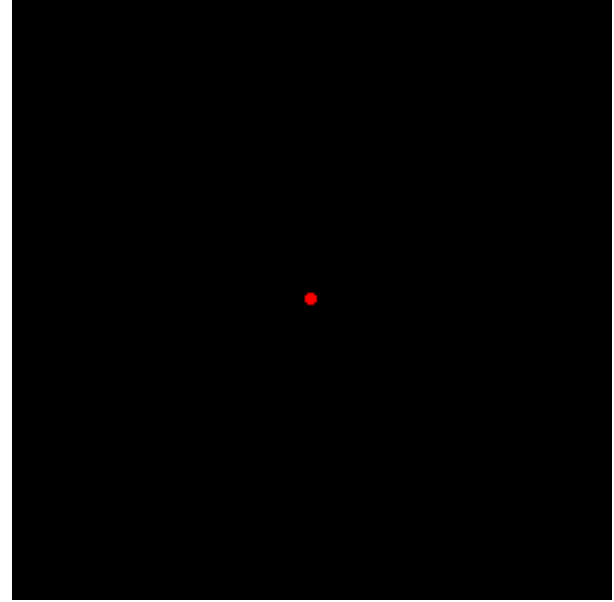

Yakıt kaynağı

- Yıldızlararası gaz
- Üzerine düşen yıldızlar
- Gaz bulutlarının artığı
- Yüksek oranda madde akışı gereksinimi

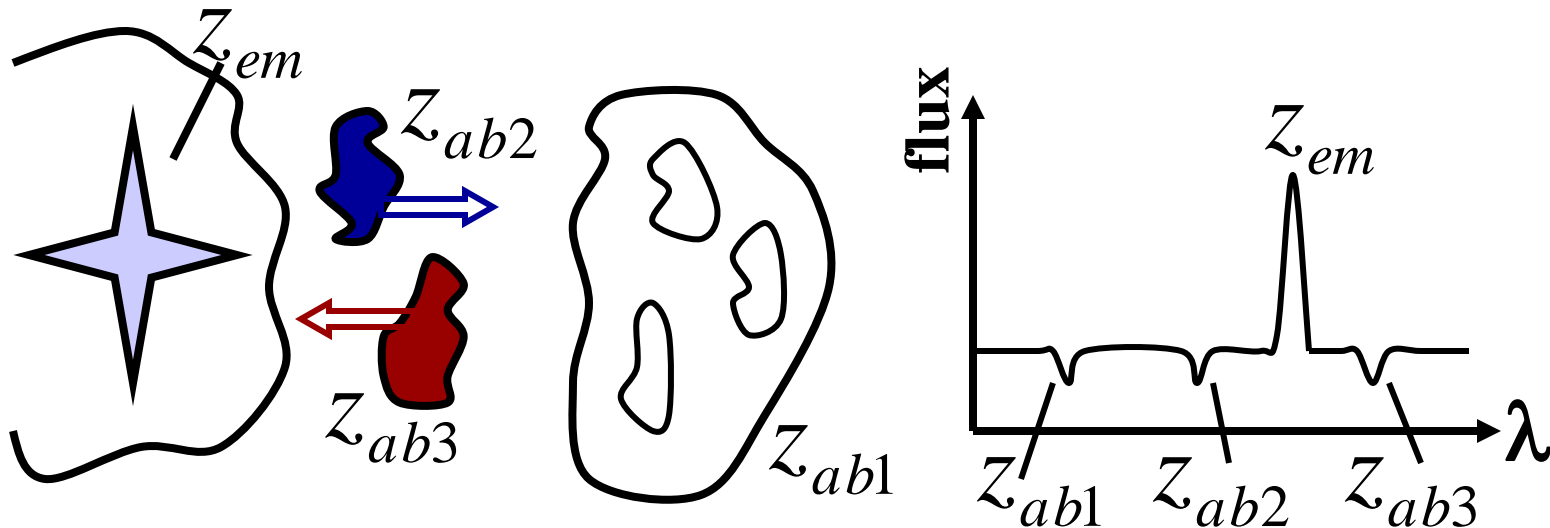
Büyük patlama ve kırmızıya kayma

- Galaksilerin hemen tümü bizden uzaklaşır.
- Bu durum büyük patlama sonrasında genişlemeye başlayan evren ile uyumludur.

Kozmolojik kırmızıya kayma

- Seyfert'lerden kuazarlara kadar luminozite fonksiyonunda süreklilik görülür
- $z_{abs} \neq z_{em}$ olan kuazarların optik tayfındaki soğurma çizgilerinin oluşumu:

Alternatif Modeller

- Süperkütleli yıldız – Işınım gücü 10^{39} J/s ya da daha az olan 10^8 Güneş kütleli bir yıldız Eddington limitini aşmaz. Ancak ~ 10 milyon yıllık zaman ölçeğinde kararsızlık gösterir
- Bir ‘spinar’ olabilir

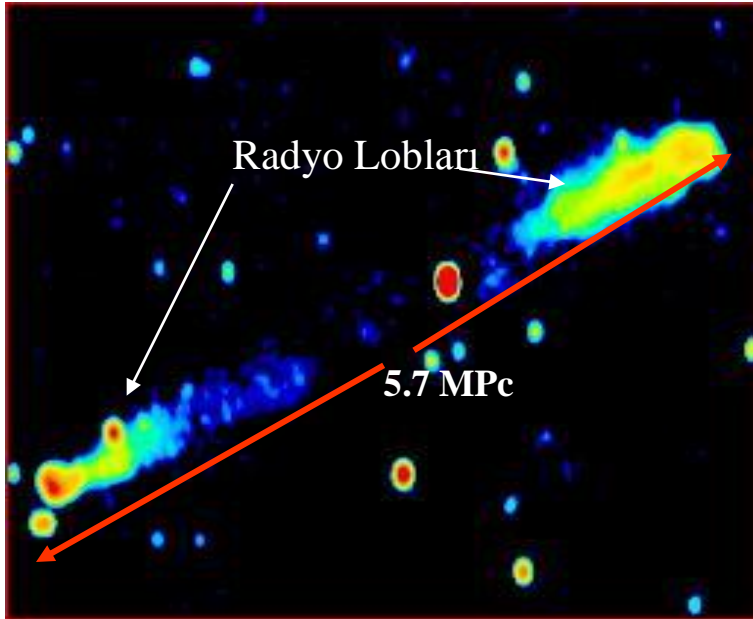
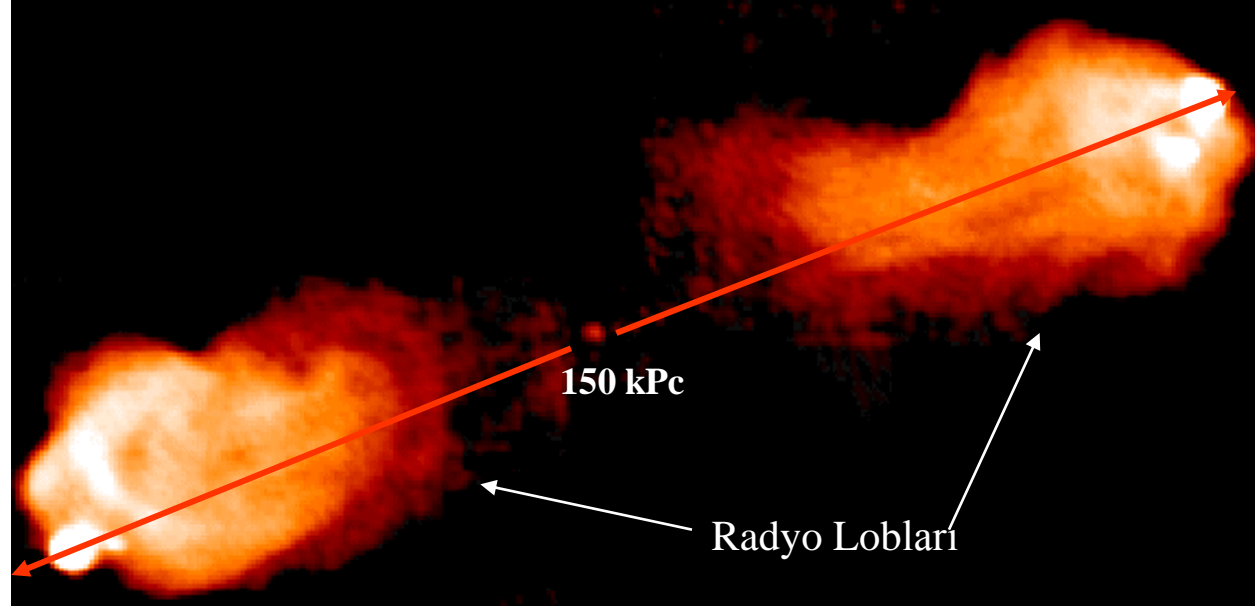
- Genel relativite fazladan kararsızlık öngörür, bunun sonucunda yıldız kara deliğe evrimleşir.

Radyo kaynaklar

- Galaksilerin sadece % bir kaçı AGN içerir
- Düşük luminozitelere radyo galaksiler görülür
- Bunlar güçlü radyo ışınımı yaparlar – genellikle eliptiklerde bulunurlar.
- RG 10^{38} - 10^{43} erg/s = 10^{31} - 10^{36} J/s
- Kuazarlar 10^{43} - 10^{47} erg/s = 10^{36} - 10^{40} J/s

Radyo Galaksiler ve Jetler

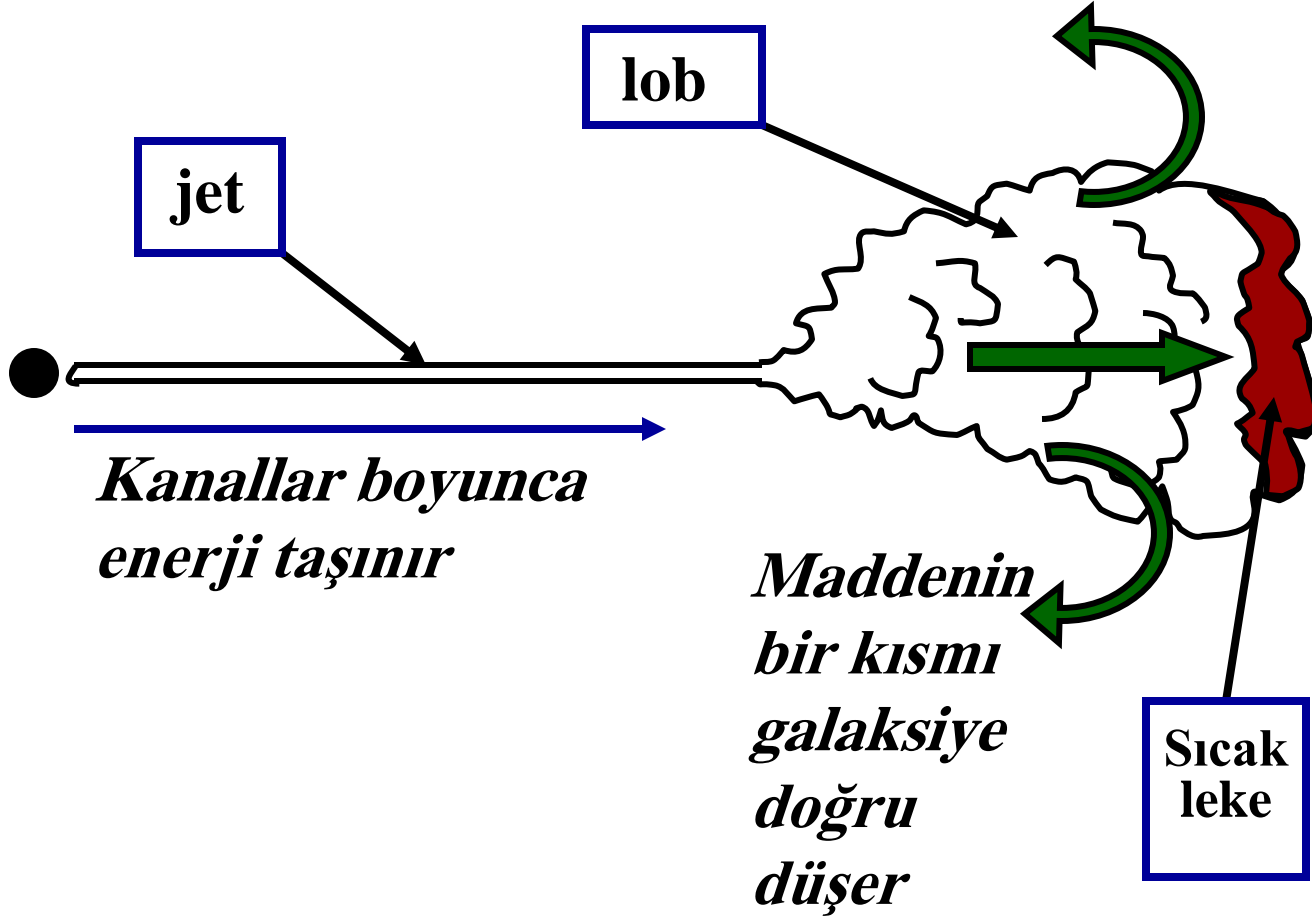
Cygnus-A →
 $\nu = 1.4 \times 10^9$ Hz'deki
VLA radyo görüntüsü
($d = 190$ MPc)

← 3C 236: $\nu = 6.08 \times 10^8$ Hz'deki
Westerbork teleskobu görüntüsü
($d = 490$ MPc)

Jetler, oldukça aktif merkezi galaksiden çıkar. Loblar relativistik elektronlarca doldurulur.

Jetler: İyonize olmuş, odaklanmış gaz akımları

Elektron yaşam süresi

Elektronların oluşturduğu sinkrotron için:

AGN radyo jetlerindeki ömürlerinin hesabı:

Eğer $\nu_m = 10^8$ Hz (radyo) $\sim 4.17 \times 10^{36} E^2 B$

$$E^2 B = 2.5 \times 10^{-29} \quad (\text{J}^2 \text{ Tesla})$$

$$\tau_{\text{sink}} = 5 \times 10^{-13} B^{-2} E^{-1} \text{ saniye}$$

$B = 10^{-3}$ Tesla için, $\tau_{\text{sink}} \sim 3 \times 10^6$ s ~ 1 ay

$B = 10^{-8}$ Tesla için, $\tau_{\text{sink}} \sim 10^{14}$ s, $\sim 3 \times 10^6$ yıl

Jetlerde oluşan şok dalgaları

Jetlerle kıyaslandığında yaşam süreleri kısadır, fazladan ivmelenme gerektirir. Jetteki enerjinin çoğu kinetik enerji formundadır.

Jetlerdeki gaz akışı süpersoniktir; sıcak leke civarına gelen gaz aniden yavaşlar bu ise şok dalgası oluşturur. Burada enerji artık relativistik elektronlarda ve manyetik alandadır.

Enerjinin eş-paylaşılması

Görelî enerji katkıları

Kaynaktaki enerji

parçacıklar

manyetik alan

- Elektronlara aktarılan enerjinin kuvvet yasası biçiminde olduğunu varsayalım:

$$N(E) = kE^{-\alpha}$$

Elektronlardaki toplam enerji yoğunluğu,

$$E_{toplam} = \int_0^{E_{max}} N(E) E dE = \frac{k}{2-\alpha} E_{max}^{2-\alpha}$$

k ve E_{max} , B'nin fonksiyonu olmalıdır .

Gözlenen sinkrotron luminozitesi:

$$L = \int_0^{E_{\max}} N(E) P_{syn} dE$$

burada: $P_{syn} = k' E^2 B^2$

böylece:

$$L = \int_0^{E_{\max}} k E^{-\alpha} k' E^2 B^2 dE = \frac{k k' B^2}{3 - \alpha} E_{\max}^{3 - \alpha}$$

ve: $k = \frac{(3 - \alpha)L}{k' B^2 E_{\max}^{3 - \alpha}}$

Elektronlardaki toplam enerji:

$$E_{Tot} = \frac{(3 - \alpha)}{(2 - \alpha)} \frac{L}{k' B^2 E_{\max}}$$

$E_{\max}$ 'in bulunması

$E_{\max}$ 'i $v_{\max}$ 'dan bulabiliriz :

$$v_{\max} = sbt \times BE_{\max}^2$$

böylece: $E_{\max} = k'' B^{-1/2} v_{\max}^{1/2}$

$$E_{top} = \frac{(3-\alpha)}{(2-\alpha)} \frac{L}{k' B^2 k'' B^{-1/2} v_{\max}^{1/2}} = aB^{-3/2}$$

Manyetik alandaki enerji yoğunluğu

$$\frac{B^2}{2\mu_0} = bB^2$$

Böylece kaynağın toplam enerji yoğunluğu:

$$T = aB^{-3/2} + bB^2$$

B'ye göre T'nin minimum olma şartı:

$$\frac{\partial T}{\partial B} = 0$$

böylece:
$$\frac{\partial T}{\partial B} = -\frac{3}{2} aB^{-5/2} + 2bB = 0$$

$$b = \frac{3}{4} aB^{-7/2}$$

ve:

$$T = aB^{-3/2} + \frac{3}{4} aB^{-3/2}$$

parçacık

manyetik alan

Son olarak,

$$\frac{\text{Parçacıklardaki enerji yoğunluğu}}{\text{Manyetik alandaki enerji yoğunluğu}} = \frac{4}{3} \approx 1$$

Bu sonuç, minimum enerjinin manyetik alan ve relativistik parçacıklar arasında eşit dağıldığını gösterir.

Radyo Kaynaklarda Eş-paylaşım

Cygnus A için $\rightarrow L_{\text{radyo}} \sim 5 \cdot 10^{37} \text{ J/s}$

- Eğer $d_{\text{lob}} \sim 75 \text{ kPc} = 2.3 \cdot 10^{21} \text{ m}$ and $v_{\text{jet}} \sim 10^3 \text{ km/s}$ ise,
 $t_{\text{life}} \sim 2.3 \cdot 10^{21} / 10^6 = 2.3 \cdot 10^{15} \text{ s} \sim 7 \cdot 10^7 \text{ years}$
- $R_{\text{lob}} \sim 35 \text{ kPc} = 10^{21} \text{ m}$ and böylece $V_{\text{lob}} = \frac{4}{3} \pi R_{\text{lob}}^3$
 $= 5 \cdot 10^{63} \text{ m}^3$
- Toplam enerji ihtiyacı $\sim 5 \cdot 10^{37} \times 2.3 \cdot 10^{15} \sim 10^{53} \text{ J}$
ve enerji yoğunluğu $\sim 10^{53} / 10^{64} = 10^{-11} \text{ J/m}^3$
- Eş-paylaşım sonucu $\rightarrow B^2 / 2\mu_0 \sim 10^{-11}$ veya $B \sim 5 \cdot 10^{-9} \text{ Tesla}$

Gözlenen maksimum frekans 10^{11} Hz.

$$\nu_m = 4.2 \times 10^{36} E^2 B$$

$$E^2 B = 2.5 \times 10^{-26}$$

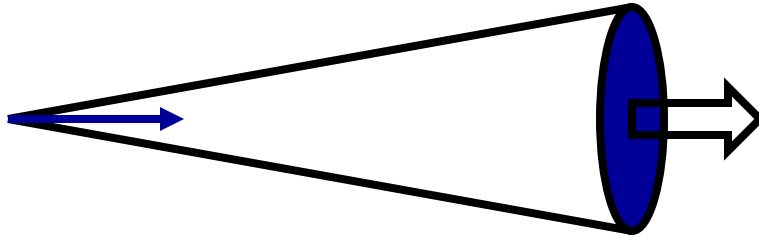
$$E^2 = 5 \times 10^{-18} J^2 \Rightarrow E = 10^{10} eV \Rightarrow \gamma \approx 10^5$$

$$\begin{aligned} \tau_{\text{sin}} &= 5 \times 10^{-13} B^{-2} E^{-1} \\ &= 10^{13} s = 3 \times 10^5 y \end{aligned}$$

Bu sonuç lob'larda elektronun ivmelenmesini gerektirir.

Relativistik Hüzmenleme (Beaming)

Plazma tercihen hareket doğrultusunda ışınım yayar.

Foton, ışınım konisi
içinden yayılır ve
Doppler artışına
maruz kalır.

Dolayısıyla gözlemci sadece kendisine doğru yönelmiş olan jeti görür.

Süperkütleli kara delik (BH)

- BH birikim diski ile çevrelenmiştir
- Disk jetleri besler ve gravitasyonel enerji bırakarak bunlara enerji sağlar
- BH döner sonuçta jetler dönme eksenine paralel bir şekilde konumlanırlar, belki de manyetik eksen tarafından yönlendirilir.

Geometrik olarak kalın disk

- BH + disk; birikim oranı $>$ Eddington limiti
- Işınım basıncı nedeniyle disk maddeyi dışarı üfler
- İç kısımda jetlere güç sağlayan bir torus oluşur
- Beklenen optik / UV ışınımı çok fazladır